صمد بهرنگي
ژباړه: خړك

د شناخت په هکله يو څو خبرې (دريمه برخه)
(تاريخ او ادبيات)

كليسا، د نوي ستور پيژندني پوهې په وړاندې خنډ

اوس مو چې د طب پوهې اوړده او بريالى جګړه ولوسته او هغه خنډونه مو وپيژندل چې كليسا به د انساني او اخلاقي اصولو د ساتنې په نوم د هغه په وړاندې درول، نو نجوم او هغه جګړه چې ستورپيژندونكو او رياضي پوهانو د پخوانيو علومو (توراتي او بطليموسي هيات) او د هغه ملاتړې كليسا په ضد پيل كړې ده او هغه سربښندني چې په دې لاره كې ډالى شوې، تر ارزونې لاندې ونيسو.

رياضيات او نجوم د شپاړسمې پيړۍ د دويمې نيمايي نه نوې ژوند پيلوي او هر ځاى كې «اسكولاستيک» او كليسا او سپيڅلي كتاب ته د جګړې اعلام كوي. بايد زياته كړو چې «اسكولاستيک» او كليسا تل له عيني او حسي تماس نه په تيښته وو. له همدې كبله يې‌په سر تمبه توب هڅه كوله چې علم له طبيعت او د هغه له قوانينو نه ليرې وساتي. په دې پوهيدل چې طبيعت ته نژديوالى او د عينياتو د مطالعې او ازمايښتونو رواجوال به هغوى د ايده اليزم د مانۍ له نسكوريدو سره برابر وي.

په هر اندازه چې د زوړپالنې او خرافې په وړاندې عصيان لاقوت موند، دا دواړه –اسكولاستيک او كليسا- لا پسې يو بل ته نژدې كيدل. كله چې د نوي نجوم پوهې، د كليسا خيالي مانۍ او جبارانه قدرت وګواښه، دا ماتې خوړلې فلسفه، د مخالفانو د سوځولو او د خپل د ځيڅپانده قدرت د ساتلو لپاره، د لرګيو د لويو ډيرۍ د مرستې په لټه كې شوه.

لهستاني **كوپرنيک** په كال ۱۵۴۳ كې په زغرده اعلان وكړ: دا ځمكه چې پخوا د آسمانونو د بې حركته مركز په نوم پيژندل كيده، د دې ترڅنګ چې په خپل شاوخوا كې څرخيږي، د لمر شاوخوا هم څرخيږي. پداسې حال كې چې د تورات له نظره دا يوازې لمر دى چې د ځمكې شاوخوا څرخيږي. تورات كې په ښكاره ډول لولو چې د **«زژوئه»** په دستور، لمر له حركت نه ودريدو تر څو هغه خپله بريا پاى ته ورسوي.

آيا ممكن دى چې سپيڅلى كتاب دې اشتباه ووايي او خطا دې وكړي؟

کپرنیک پخپل ټول ژوند کې د دې پوښتنې له طرح کولو یا ځواب ورکولو نه ډډه کوله او ژوند یې کلیسا سره په سولې او پخلاینې کې پای ته ورسید. خو هغه ساعت شمیرې بمب چې **کپرنیک** د کلیسا مخې ته ایښودلی و، وروسته وچاودید او کلیسا ته یې خطرونه ایجاد کړل.

پییر روسو لیکي، وروسته له هغه چې د **کپرنیک** د مرګ نه پنځه ویشت کاله ووتل، یو ناڅاپې د ګوټ ګوټ نه د اعتراض فریاد راپورته شو او د **بطلیموس** پلویانو د لعنت او نفرین غږ د **کپرنیک** د پلویانو او ستایونکو غږ سره ګډ شو.

جوردانو برونو د **کپرنیک** د فرضیې نه د دفاع او د افسون ګرۍ په تور د انکیزیسیون (په کلیسا پورې تړلی د عقایدو د تفتیش سازمان) د تورو تمبو شا ته د اته کالو د تیریدو وروسته د اور په لمبو کې ژوندې وسوځول شو. هغه د **ګالیله** ملګری هم و.

د دې پیښې نه دوه زره کاله وړاندې، **فیثاغورث** او د هغه یارانو د ځمکې پر ګرځیدنې پوه شوي وو، خو پداسې دنیا کې چې د ځمکې مرکزیت او سکون، د توانګرانو او زورمندانو د حکومت بنسټ و، د فیثاغورث او یارانو نظریه له یاده ووتله، او بطلیموسي هیأت او د **ارسطو** احکام او د ساکنې ځمکې په دور د بلورین غږ جوړونکي افلاکو ګردش، په سپیڅلتیا بدله شوه.

د زیاتوني وړ ده چې د پخواني نجوم سره سم، هر ستوری د یو بشقاب په شان دی چې د آسمان پر بلورین سقف پورې نښتی دی او هر شی د ځمکې په شاوخوا کې په ګرځیدو کې دی او ځمکه ثابته او د عالم مرکز ده. کلیسا د دې نظریې نه په عامیانه تعبیر سره نتیجه واخیسته چې د پاپ مانۍ هم د ځمکې مرکز دی او پخپله پاپ د ځمکنیانو ساتونکی دی.

باید ځمکه د جهان مرکز وي او ساکنه، تر څو د پاپ مانۍ د ځمکې مرکز او ثابت وانګیرل شي. په پیریو ویل شوي چې پر بلورینو ګنبدونو نقش شوي ستوري، د ځمکې په خدمت کې د دې په شاوخوا ګردش کوي، او په ځمکې باندې مالکان داسې مرکز ګرځیدلي دي چې ټول رعایا یې باید په شاوخوا وګرځي. که بلوري افلاک یو له بل نه وشیندل شي او ځمکه هم د بې شمیره ستورو په شان یو ګرځیدونکي او بې قراره ستوری شي ، څه معلوم چې "هغه بزګران چې په بې رمقه پټیو کې یې ساه وځي" د خپل فقر او رنځ په حکمت کې شک ونکړي؟ دا هغه بې اندازه ویره ده چې کلیسا یې د سپیڅلي ارسطو د احکامو د نقض کیدو څخه لرې.

همداسې و چې د پخوانیو علومو او د نوې نجوم د پوهې پر پوله ستره او خونړۍ جګړه ونښتله. وړاندې لدې چې د نوې نجوم د مخکښانو سرګذشت ته اشاره وشي، بده به نه وي چې په اروپا کې د «مذهبي ریفورم» نه هم یو دوه درې خبرې وشي.

لوټر په شپاړسمې پیړۍ کې د **کاتولیک** کلیسا په مذهب کې د سمون غوښتونکی شو او پدې توګه د یوې سترې مذهبي تفرقې بنسټ کیښودل شو. سمون غوښتونکې فرقه، **پرتستان** ونومول شوه.

د **کاتولیک** په خلاف پرتستان مذهب، د پاپ او کلیسا په اختیار کې "فرد" لاس او پښې تړلی نه کیښوده.

د «لغت نامې» خاوند، علي اکبر دهخدا، داسې لیکي: "د کاتولیک کلیسا ځان د هغه حقیقت یوازینې حافظ او قاضي ګڼه چې په سپیڅلي کتاب کې لیکلی او د سنت له لارې حفظ شوی او د پاپانو عالي شورا لخوا تایید شوی دی. د دې په خلاف، پرتستانانو د ایمان مقیاس سپیڅلی کتاب ګڼه خو "فردي عقل" یې معتبر او د هغه مفسر ګڼه."

(د پرتستان تر مادې لاندې)

د روم کلیسا چي کله ويني سمون (رفورم) د مذهب قلمرو کي د فکري آزادئ د پراختیا په لور ځي، هڅې پیل کوي آن دا چي په اولسمه پیړۍ کې **ریشیلیو** د دیارلسم لويي وزیر پریکړه کوي چي د پرتستانانو مصونیت باطل کړي او کوي.

لږ څه وروسته هم يو فرمان صادریږي چي په ترڅ کې يې باید د پرتستانانو ټول معابد ړنګ کړل شي. د هغوی مذهب او د عبادت رسم دې ممنوع شي. مدرسې يې وتړل شي او ...

هغه وزیران چي د پرتستان مذهب د بطلان د اعلام او تصویب نه ډډه کوي، تبعید کیږي او مخالفان سختې شکنجې ويني او محکوم کیږي چي باید د بردو په شان په بیړیو کې پارو ووهي.

«ټول پوهیږي چي دا دستورات په څومره تاوتريخوالي او سختی سره پلي کیږي او ټول پوهیږي چي دا منشور فرانسې ته کومې ناخوالي ورپه برخه کوي. خو عجیبه دا چي دا اقدامات د **مادام سویه** او **لافانتین** او **بروئر** په شان پیژندل شوو کسانو لخوا تایید کیږي.» *

نوې پوهې په پیړیو د مشاهدې او ازمايښت په مرسته جګړه وکړه تر څو د زړو سنتونو د استبداد یوغ لیرې واچوي. لومړی متجددو هنرمندانو پر ارسطو سخت ګوزارونه وکړل او د هغه الګو شوې شخصیت يې ونړو. وروسته **وزال** او **سروه**، جالینوسي طب يو موټی خرافات وباله.بیا نو کپرنیک ته وار ورسید او هغه په احتیاط او نظم سره، د بطلیموس نجومي احکام له جرړې راوویستل.

دې حادثې او بهیرونو، وچ مذهبي انضباط او زوړ اخلاق متزلزل کړل. دې موده کې چي "مذهبي سمون" (مذهبي رفورم) کاتولیک کلیسا له نوي ګواښونو سره مخ کړې وه د کلیسا جنده لرونکي په لټه شول چي په وارخطایی د سپیڅلي کتاب مرستې ته ملا وتړي او مذهب د نوې پوهې له منګولو نه وژغوري.

د دين د مشرانو ټولنه په چټکۍجوړه شوه او ټول "ظاله او خطرناک" کتابونه يې له منځه یوړل. علمي پلټنه کبیره ګناه ګڼل کیده. د دې لپاره چي د بې دینی او مذهبي چارو پر وړاندې د بې پروایی د ځپاند سیل مخې ته خنډ راولاړ کړي، هر چیرې يې لرګي ډیرۍ کړي وو ترڅو «ملحدان او کافران» پکې وسوځوي.

د تجدد پلویانو د له منځه وړلو سره د نوې پوهې د تکامل بهیر په لنډمهاله ډول ودرید خو د کلیسا بې ثمره هڅو کوم ځای ونه نیوه. پییر روسو لیکي: "حقیقت به د زندان او د اور د لمبو په ړیره خندیده."

همدا چي د علمي مسائلو په هکله بحث منع شو، څیړونکو د طبیعت په مشاهدې لاس پورې کړ. پداسې حال کې چي کلیسا علمي بحث، استدلال او تعقل محکوم کړي و، د پوهې اهل لاس تر زنې کښینه نستل، او د طبیعت په حیرانونکو پدیدو کې په څیړونو بوخت شول. د جهان د جوړښت او د ستورو په شمیرو کې په څیړنې او د هغوی د جدولونو په تنظیمولو بوخت شول او کلیسا د دې لټنو او پلټنو د پایلو نه بې خبره، د هغوی په وړاندې کوم خنډ رامنځته نه کړ. پدې توګه د نویو او پریکندو عقایدو ځپاند سیل رهې شو او د کلیسایي خرافات جرړې يې راویستلې. د نویو عقایدو دې ځپاند سیل، د ریاضي د سترو متفکرانو د مغزو نه سرچینه اخیستې وه.

----

* آزاد فکري تاریخ ـ د څه پوهیږو ټولګه؟ مخ ۹۴